

Pesti János, Alsómocsoládi tájszótár

Alsómocsolád, 2008. 432 lap

A Kapos folyó völgyétől délre, a Zselic és a Völgység közötti Hegyhát dombvidékének egyik kisközsége Alsómocsolád, amelyről nehéz volna eldönteni, hogy a festőien szép környéke elragadóbb-e vagy maga a település. Rég letúnt (néhány évezreddel ezelőtti, majd a honfoglalást követő) korok embere is vonzódnak találhatta ezt a vidéket, hiszen a régészeti kutatások szerint már akkoriban is lakott hely volt. Bár a község középkori történetéről elég keveset tudunk, az mégis bizonyos, hogy első írásos adata (*Mocholay* formában) 1294-ből való. A hódoltság idején népessége kicserélődött, a török kiűzése után rövid ideig néhány szerb család lakta, újratelepülése valójában magyar lakosság beköltözésével történt meg 1728-ban, a XVIII. század vége felé pedig német nyelvű telepesek kerültek a faluba (l. részletesebben a kiadványnak „Alsómocsolád vázlatos története” című fejezetében: 15–7).

A falu lakóinak száma az utóbbi két évszázadban általában 400 körül mozgott. Hátrányos körülménynek látszik, hogy a község zsákfalu. Ez a tény a magyarországi helységek esetében általában hátrányokkal jár. Alsómocsolád arculatán azonban ennek semmilyen jele nincs, éppen ellenkezőleg: sok minden, amelyről az alábbiakban röviden szót ejtek, a település életképességéről, fejlődéséről tanúskodik.

Az „Alsómocsoládi tájszótár” (a továbbiakban: AmTsz.) ünnepi könyvbemutatója alkalmából a résztvevők sok látnivalóval, köztük több nevezetességgel (pl. a Faluház, Kálvária, Kastély, Milleneumi Emlékpark, Őszi Fény Idősek Otthona, Szent András templom, Szoborpark) ismerkedhettek meg, továbbá a község történelmi múltját idéző emléktáblákkal, művészi értékű kő- és fafaragványokkal. Ezeknek egy része természetesen a helybeliek kényelmét szolgálja, otthonosságérzetét erősíti, s ugyanakkor igen vonzóvá teszik a falut az odalátogatók számára is.

Az ünnepi könyvbemutató színhelye a nemrég épített konferenciaközpont volt, amely sokunknak szokatlan, meglepő volt. Jómagam pl. Svájcban vettem részt először egy olyan nemzetközi nyelvészeti konferencián, amelyet egy kisebb községben (a Zürich melletti Männedorfban) tartottak. Ezért nemcsak meglepetésül, hanem nagy örömmre is szolgált az a tény, hogy nálunk Magyarországon van olyan falu, ahol különféle konferenciák szervezésére nyílik lehetőség.

A könyvbemutatón a kisdíjakoknak az alsómocsoládi népnyelvi közléseken alapuló színes, szívet melengető műsora és az AmTsz.-hez kapcsolódó tudományos előadások egyaránt nagy sikert arattak, valamint az a kiállítás is, amely részben a település helytörténeti kiadványait, részben különböző tájegységek és települések nyelvjárásainak feldolgozásait mutatta be a nagyszámú érdeklődőnek. Mindez osztatlan elismerést váltott ki a jelenlévők körében, miként az is, hogy ez a kisközség mások számára is – immár majdnem két évtized óta – követésre méltó példát mutat múltjának megismerésében és megbecsülésében. Ezt ékesen bizonyítja az a körülmény, hogy a falu régi hagyományainak megmentésére, értékeinek megőrzésére Alsómocsolád Község Önkormányzata több könyvet is megjelentetett, amint erről és egy újabb kötet kiadásának tervéről DICSŐ LÁSZLÓ polgármester az Előszóban beszámolt (5). Az eddig elért eredmények és a jövőre tervek egyaránt azt mutatják, hogy Alsómocsoládnak ma is érték- és közösségteremtő lakossága van, s ez nagyon biztató

a falu jövőjére nézve is. Ilyen összetartó, egymásért tenni akaró, tenni tudó közösségben született PESTI JÁNOS, a magyar névtudomány és a nyelvjáráskutatás kiváló szakembere.

Az Alsómocsoládi tájszótárhoz KISS JENŐ fűzött meleg hangú ajánló sorokat, utalva arra a motívumra, amely a különféle tájszótárak anyagának összegyűjtőit és köteté formálót – meggyőződésem szerint is – jellemzi, és oly módon ösztönözte, mint PESTI JÁNOST, akinek az AmTsz. elkészítése „nyilván nem vagy nem csak munka, hanem szívbeli kötelesség, magától értetődő adósságtörlesztés is” volt (6).

„Anyai édes tej” címmel BERTÓK LÁSZLÓ költő írt megszívlelendő gondolatokat arról, hogy mindenkor milyen fontos volt és különösen napjainkban mennyire fontos nyelvünk, anyanyelvjárásunk megőrzése. Ezt a következőképpen fogalmazta meg: „Azon a nyelven, amelyet szülőföldünkkel együtt kapunk anyánktól, apánktól s a jó öregektől mint valami csodainget, amely velünk növekszik, amelyet soha nem vehetünk le, s amelyet nem lehet el tőlünk senki. Egy-egy színárnyalat, a szabás, a díszítés, a hajlatok íve, egy-egy folt néha azt is elárulja, hogy az ország melyik szögletéből jöttünk, milyen nyelvjáráshoz tartozunk. Minden okunk megvan rá, hogy a nagy vállalkozások, a nagy üzemek, a tömeges termékek korában, a nagy kiegyenlítődéssé bővületében, amikor a nyelvben is a konfekció népszerűsödik, ne szégyelljük, hanem büszkén őrizzük a gyermekkori nyelv kedves és sajátos ízeit, a szó szoros értelmében vett édesanyai nyelvünket” (8).

A tájszótár bevezető részében a gyűjtés történetéről és módszeréről (9–12), Alsómocsolád nyelvjárásának hang- és alaktani sajátosságairól (12–3), a szócikkek felépítéséről (13–5), Alsómocsolád vázlatos történetéről (15–7) nyújt áttekintést a szerző, de itt találjuk a szótárban alkalmazott jelek, rövidítések, minősítések és felhasznált irodalom jegyzékét (18–21), továbbá az adatközlők nevét és a köszönetnyilvánítást is (22–3). A kötet gerincét a rendkívül gazdag anyagú szótári rész képezi (25–431), a könyv végén pedig tartalomjegyzék található (432).

Hogy például kik és milyen tényezők játszottak közre abban, amíg Alsómocsolád tájszókincese szótárrá formálódott, azt – a gyűjtés körülményeiről szólva – maga a szerző így foglalta össze: „Magyartanárom ösztönzésére középiskolai diákként 1953 őszén folklórszövegeket (meséket, mondákat, gyermekjátékokat) kezdtem gyűjteni szülőfalumban, Alsómocsoládon. Örömmel állapíthattam meg, hogy hasonló szövegeket olvastam akkor BERZE NAGY JÁNOS »Baranyai magyar néphagyományok« című könyvében.

A nyelvjárások iránti érdeklődésemet erősítette, hogy 1957 őszén jelentkezhettem INCZEFI GÉZA professzor úr nyelvjárastani és névtani szakkollégiumába. Itt elsajátítottam a nyelvjárás szövegek fonetikai, morfológiai sajátosságainak felismerésével, elemzésével kapcsolatos tudnivalókat; majd tanárom szakmai irányításával 1958-ban összegyűjtöttem és tanulmány formájában feldolgoztam Alsómocsolád földrajzi neveit. Ezzel a munkámmal 1958-ban I. díjat nyertem az önkéntes nyelvjárás és néprajzi gyűjtők pályázatán. ...A nem várt siker arra ösztönzött, hogy folytassam a megkezdett munkát” (9).

Mindezt azért is idéztem a szerzőtől, mert szakterületének kiválasztásában, mint általában sokunk számára, a kiváló tanároknak gyakran meghatározó szerepe van. Ezenkívül fontosnak tartom még annak megemlítését is, hogy az 1957-ben „Pályázat nyelvjárás anyag gyűjtésére” címmel meghirdetett felhívásnak, az azon való részvételnek és a díjazottak közé kerülésnek nemcsak PESTI JÁNOS pályájának alakulásában volt igen nagy jelentősége, hanem nemzedékének jó néhány tagja számára is. A nyelvjárás és néprajzi pályázatokat az 1960-as években és a későbbi évtizedekben is rendszeresen meghirdették, és ezekhez kap-

csolódóan gyűjtőtalálkozókat szerveztek, amelyeken – jeles néprajzkutatók mellett – neves nyelvészek előadást tartottak, és erre néhány önkéntes gyűjtő is lehetőséget kapott. A gyűjtőpályázatokon és a találkozókön való részvételük, valamint a szakemberekkel folytatott beszélgetéseik és további kutatómunkájuk nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a nyelvjárás-gyűjtők közül idővel többen is – egyetemre, főiskolára, kutatóintézetbe kerülve – nyelvészek lettek.

Az említett körülményeknek PESTIJÁNOS életútján, oktató-kutatómunkájában máig hatóan meghatározó szerepe lett például abban is, hogy az Alsómocsoládi tájszótár elkészítésével gazdagítani tudta a magyar dialektológiát. Feldolgozás- és gyűjtésmódszertani szempontból egyaránt nagyon jónak, hasznosnak tartom, hogy az AmTsz. anyagának bővítéséhez, a jelentésdefiníciók pontosításához, továbbá a tájszók társadalmi érvényének megállapításához felhasználta azokat a tájszótárakat, amelyek a Balatontól délre, délnyugatra eső településekről, tájegységekről napvilágot láttak. Minderről a szerző – módszertani kérdéseket fejtegetve – részletesebben is beszámol (12). A kötet tájszóanyaga természetesen elsősorban a nyelvészeti (főképpen a dialektológiai és szociolingvisztikai) vizsgálódásokban hasznosítható, emellett azonban az adatok egy nem jelentéktelen része például a néprajzi kutatásban és az iskolai oktatásban is eredményesen felhasználható. Az alábbiakban mindezt viszonylag nagyszámú példán szeretném bemutatni, mégpedig oly módon, hogy a kiválasztott adatokat általában a címszókhoz tartozó alak- és jelentésváltozatokkal, valamint esetenként a hozzájuk kapcsolódó megjegyzéssel, magyarázattal együtt az AmTsz.-ből idézem is. Úgy gondolom, hogy így még inkább illusztrálni tudom az Alsómocsoládi tájszótárban rejlő értékeket.

Alsómocsolád tájnyelve – különféle sajtósági alapján – a dél-dunántúli nyelvjárási régió észak-baranyai nyelvjárás csoportjába sorolható. Ezt jól mutatják azok a hangtani és alaktani jelenségek, melyeket a szerző az AmTsz. 12–3. lapján foglalt össze. Az ott felsorolt tájnyelvi sajtóságok némelyikéről azt is megállapítja, hogy a mindennapi nyelvhasználatban ezekben milyen változások következtek be az utóbbi évtizedekben. Így például a labiális *ö*-zésnek az *ë*-zéssel szembeni visszaszorulásáról a következőket írja: „A nyelvjárási alakváltozatokban jelöltem az *ë* és az *ö* közötti átmeneti hangot: a kissé illabiális(abb) *ö*-t; mégpedig azért, hogy érzékeltessem azt az előtünk zajló változásfolyamatot, amelynek eredményeképpen a helyi nyelvjárásban erős elmozdulás van az *ö*-zésből az *ë*-zés irányába. Ez a hangváltozás máig nem zárult le. Az *ö*-zõ formák bizonyítékai a korábbi erős fokú *ö*-zésnek” (13). A *v* hang viselkedésével kapcsolatban pedig ugyanitt azt olvashatjuk: „A szomszédos nyelvjárásoktól eltérően itt hangkapcsolatokban a *v* zöngésítő hatása nem jellemző, legfeljebb a Somogy megyéből és Tolna megyéből ide települtek beszédében volt megfigyelhető ez a jelenség. A *v* zöngétlenedése inkább csak az idősebbek beszédében hallható (*hetfen, tesfér, hatfan*)”.

A község tájnyelvének legjellemzőbb vonásairól készített áttekintés szakszerű és pontos. Mivel az AmTsz. tájszavai és a példamondatokban is előforduló hang- és alaktani jelenségek ezt egyaránt igazolják, és ezen sajátosságokra (a labiális *ö*-zéstől a köznyelvi *-ból/ -böl* helyén előforduló *-bu/ -bü* hangalakú határozóragokon át az *akari* 'akarja', *tudi* 'tudja' tárgyas ragozási formáig) számtalan adatot találunk, ezért ezekre nem sorolok föl példákat. Megemlítek viszont egy-két olyan hangtani- és alaktani jelenséget, amely Alsómocsolád nyelvjárási sajtóságait bemutató fejezetben nem szerepel. Ezek a következők: labiális *ü*-zés (*üdő, üdőnap*... Csak az *előtt* névutóval együtt: *üdőnap előtt* 'a szokottnál, a

vártnál korábban' jelentésben), az explozív *gy-zés*, *ty-zés* (pl. *borgyu*, *borju*; *pörgye*, *pörgye* 'perje'; *sargyu* 'sarjú'; *urgya*, *orgya*, *urja* 'orja': 1. 'A disznó gerince <hússal együtt>'. 2. 'Az ebből készült húsétel'; *gyaptyu*, *gyapju*).

Az AmTsz.-ben jó néhány olyan adatot is találunk, amelyet a nyelvtörténeti (pl. a hang- és/vagy jelentéstörténeti) szempontú kutatók is hasznosíthatnak. Ilyenek pl. a következők: „**ágyfő** ...*átyfő*, ...*átyfő* Az ágyinak a párna felőli része, ahol a fejünk szokott lenni.”; „**hévízál** *hébízáll* Tétován nézelődik, bizonytalankodik”; „**kiált** *kajált*, *kátt*, *kaját*, *kijált*”; „**monyas** ~ A ló hímje; csödör; **monyász** ~ Megtapogatja a tyúk fenekét, hogy tojós-e.; **monyaz** *monyáz* Krumplibokorból nagyobb gumókat kiszed, anélkül, hogy a tövet kitépné; „**sövény** *sühény*... ~ ... 1. Vesszőből, ágakból font kerítés. 2. <Régen> a házak, istállók, kunyhók falát alkotó vesszőfonadék. 3. Sorba ültetett bokrokból alakított kerítés.”; „**vakota** *βakota*, *bakota*... 1. Kopásból eredő folt a tükrön. 2. Kisebb-nagyobb foltok a gyümölcs <főleg a körte és az alma> héján. ...E sorok írójának dédszülei (1946 telén) még ejtették a bilabiális *v* hangot (a,β-t) ezekben a szavakban is: *volt* (*βolt*), *Vince* (*βince*), *velem* (*βelem*) stb.”.

A szótár gazdag anyaga a jelentéstan és a szóalkotás vizsgálatára is felhasználható. Így például néhány olyan névátvitel, valamint a fogalmak tartalmi hasonlóságán alapuló szóösszetétel, illetőleg származékszó is él(t) Alsómocsolád tájnyelvében, amelynek létrejötte népi szemléletmóddal függ össze. Ilyen sajátos lexémák például a következők: „**sarjúgyerek** *sargyugyerök*... Kis növésű, fejletlen gyermek, főleg fiú”; „**süldő** *südő*... fn Még fiatal, csak pár hónapos <malac>. mn 1. Fiatal, fejlődésben lévő <személy>; serdülő. 2. Még nem túl öreg <asszony>”; „**tokmányorrú** *tokmányóru*... Nagy orrú <ember>”; „**unokasarjú** *onokasargyu*... Harmadik kaszálású fű szénája”.

Minden szótár elkészítésében fontos követelmény, hogy a címszók jelentései világosak, pontosak legyenek. Az Alsómocsoládi tájszótár ennek az alapelvnek a megvalósításában is mintaszerű, követésre méltó. Ha a nyelvi valóság és az ennek megfelelő nyelvi anyag lehetővé teszi, PESTI JÁNOS jó érzékkel különíti el egymástól a különböző jelentéseket. Jól mutatják ezt pl. a következő adatok: „**ketrec** *ketröc*, *katroc*, *ketréc*... 1. Lécekből, dróthálóból készített tákolmány, amelyben kisebb állatokat tartanak, szállítanak. 2. ' <Újabban> *ketrec*nek is nevezik a kisbaba ágyát, valamint az állókát. **Megj.** Az ÚMTsz. (3: 258) szerint a *ketrec* és a *katroc* azonos jelentésű szavak. Mocsoládon minimális eltérés van a két említett szó jelentésében. A *katroc* 'lécekből, deszkából készített rekesztés az istállóban vagy a pajtában nagyobb állatok (borjak, malacok) számára'. – a *ketrec* pedig 'a kisebb állatok (baromfiak) részére szolgáló kerített hely'. *Katrocra* emlékeztető formája van a nagyobb istállóban elhelyezett *kutricának*. A *kutrica* újabb szó községünkben.” – Hasonlóképpen több jelentés kapcsolódik például az *áztat*, *bakhát*, *cseléd*, *kavaszol*, *puszta*, *sallang*, *sulyok* címszókhoz is. – Az egyes tájszók pontos, árnyalt jelentésének megadásában – a szerző gondos eljárás módja, jó megfigyelőképessége mellett – nyilvánvalóan az is közrejátszott, hogy a község nyelvét anyanyelvjárásaként ismeri és használja.

Szerencsés körülménynek tartom, hogy PESTI JÁNOSnak módja volt arra, hogy az AmTsz. anyagát a község szülöttének, KULCSÁR JÓZSEFnek az 1896-ban megjelent „Hegyhát” című tanulmánya tájszavaival és nemegyszer a hozzájuk fűződő néprajzi értékű magyarázataival is gazdagítani tudta. Mivel KULCSÁR JÓZSEF munkájának megjelenésétől az Alsómocsoládi tájszótár összeállításáig, megjelentetéséig több mint száz év telt el, s azóta igen nagy mértékű gazdasági-társadalmi változások zajlottak le hazánkban, a kiadványnak a szóban forgó adatait diakrón jellegűnek tekinthetjük. Nyelvjárás-történeti felhasználhatóság-

ga szempontjából az a tájszóanyag, amelyet KULCSÁR JÓZSEF gyűjtött és publikált, az AmTsz.-ben külön értéket jelent.

A KULCSÁR JÓZSEF által közzétett tájszók között viszonylag sok olyat is találunk, amely napjainkban már kihaltak tekinthető. Ilyenek például a következők: „**kisházás kisházásos**... Két fertály földdel (azaz: két negyedtelekkel, kb. 10 000 négyszögöllel) rendelkező gazda, kisparaszt. **Megj.** A 19. sz. végén *kisházásnak* vagy *kisházászs zsellérnek* nevezték őket. Főleg a Balátában és a Külső-hegyen voltak földjeik. A Felsősarokban lakott a legtöbb kisházás. – Régen 24 holdnyi terület egész teleknek számított. A kisházások kezdetben földesúri tulajdonban levő földeken gazdálkodtak, majd az örökváltság után ezek a földek a jobbágyok birtokába kerültek”. – „**korozsma**... Keresztanyai ajándék. ...**Megj.** KULCSÁR is tudott erről a szokásról még 1896-ban: *korozsma* = kis gyermek részére keresztanyai ajándék”. – „**kusztora**... Bugylikés. ...**Megj.** Régi tájszavunkat KULCSÁR is feljegyezte (1896-ban): *kusztora* = bugylikés vagy bicsak”. – „**sváb**... *sóháb* ...Német ember. ...**Megj.** KULCSÁR szerint (1896): *sóháb* = sváb”. Sok más példával együtt ezek az adatok nemcsak nyelvészeti szempontból figyelemre méltóak, hanem más tudományterületek (pl. néprajz) számára is.

A község történetéből kitűnik, hogy a török kiűzése utáni időben – a XVIII. század közepétől – német nemzetiségű lakosság is települt Alsómocsoládra. A beköltözött németajkúak száma egyre nőtt, s nyelvük-nyelvjárásuk nyomot hagyott a község tájnyelvében. Erről tanúskodnak a következő példák is: „**fuszekli** ...*fuszekli* ...Zokni. **Megj.** A címszó bizonyára kapcsolatban van a német *Fuß* 'lábfej (a harisnyáé)' főnévvel és az *Ecke* 'sarok' főnévvel; **sírhakni** ~ *sírhokni* ...Piszkavas. ...**Megj.** A címszó a német köznyelvi *Schürhaken* 'piszkafa' helyi nyelvjárási változata.; **stifolder** *stifoldër* ...Vastag, tartósított <nyári ti. addig is elálló> szalámi. **Megj.** Inkább csak a németek nyelvében. A magyarok szaláminak és nyári hurkának nevezik. – Valószínű, hogy ez a címszó is német jövevényszó a falu magyar nyelvjárásában; **svártli** ~ Disznósajt. **Megj.** A magyarok ezt inkább gömböcnek nevezték. A címszó a német családok körében volt szokásos. A címszó a német *Schwartenwurst* 'disznósajt' szó első elemének magyar nyelvjárási változata”. – Hasonlóképpen német (nyelvjárási) eredetűek például még a következő lexémák is: *stészli* 'vaskupak a kocsii tengelyének végén', *strájfa* 'az istállóban a jószágokat elválasztó farúd', *sufnudli* ~ *supnudli* 'burgonyából és élesztőből készített étel', *sukk* ~ *suk* 'Régi hossz mérték: > két ökölbe szorított kéznek a távolsága, amikor a kinyújtott hüvelykujjak összeérnek'.

A tájszók számbavétele, alakváltozatainak és jelentéseinek gondos megadása mellett olykor PESTIJÁNOS arra is vállalkozott, hogy egy-egy tájnyelvi lexéma eredetének, keletkezésének kérdésében is állást foglaljon. Erről tanúskodik például a *lafátyol*, *lafátyol* tájszókkal kapcsolatos magyarázata: „**belafátyol** *belafátyul*... Mohón kapkod be <levest, lészerű ételt.> rossz... **Megj.** Valószínű, hogy ez az ige korábban csak bizonyos állatok (pl. kutya) evésmódjára vonatkozott. Ezért pejoratív szónak minősült. Nem vált pozitív hangulatúvá a szó azután sem, hogy a mohón evő emberre is mondani kezdték a *belafátyol* igét. Ezért van még ma is rosszalló hangulati értéke a címszónak. – A *lafátyol* ige szóhasadás eredményeként így változott: *lafátyol* 'sokat és feleslegesen beszél; fecseg' – a *lafátyol*, *lafátyul* 'mohón eszik'.” – Egyébként ez a két ige lényegében véve ugyanebben a jelentésben a Koppány mente néhány községében (Értényben, Koppányszántón és Nagykönyiben) is előfordul (vö. SZ. BOZÓKI MARGIT – SZABÓ JÓZSEF, Koppány menti tájszótár. Szekszárd, 2000. 136).

Egy-két esetben a szerző földrajzi nevekhez fűz etimológiai magyarázatot. Így például a következőkhöz: „**ág** J ~ | fn 1. <Kisebb> gödör, vízfolyás és közvetlen környéke. 2. kny. (A fatörzsből kinőtt nagyobb hajtás.) 3¹. kny. (<Valaminek > kinyúló része.)... **Megj.** ... – Mivel a középkorban a Hegyháton és Baranya megye D-i részén is 'vízfolyás' jelentésű volt az *ág* köznévf. (l. az *Aszuág* > *Szágy*, *Egerág*, *Hásság*, *Somág* és *Cseresnyeág* Komlón), valószínű, hogy a *Mocsolád* helységnevében az eddig képzőnek vélt -g morféma helyén korábban az *ág* 'vízfolyás' köznévf. állott. A falu neve így alakulhatott: *Mocsila* 'mocsár, pocsolás hely' + *ág* 'vízfolyás' > *Mocsilaág* > *Mocsilág* > *Mocsolág* > *Mocsolád*. A névben szereplő *ág* az egykori falu alatt elfolyó természetes vízfolyás, amelynek ma *Bikal-árok* vagy *Kandis* a neve”. – „**páskom** *páksom* <Korábban> legelő; ma szántó. **Megj.** Dülönév-ként: *Páksom*, szántó az ági határ mentén. ... – A latin *pascum* 'legelő' szóból ered. – A hely egykor *Ravaszlik* falu határához (Janus Pannonius hűbértartóhoz), majd Majthényi József uradalmi birtokához tartozott. Később legelőként kerülhetett mocsoládi faluközösség tulajdonába”. – Az egyes tájszókhoz és helynevekhez kapcsolódó szómagyarázatok az AmTsz.-ban külön értéket képviselnek.

Az AmTsz. adatainak megbízhatóságát például az a tény is jelzi, hogy közöttük olyan példa is található, amelyről a szerző kiderítette, hogy azt nagy valószínűséggel egy Szentlőrincről beköltözött embertől vették át a falu lakói. Ez a feltételezett korábbi *bévodeste* szóalaknak egy alakváltozata, amelyről a következőket találjuk: „**bévodeste** *bédögeste* fn Karácsonyeste <a nagyböjt végén> bőséges vacsorával. *Bédögeste szoktak a zasszonyok tollaspogácsát sütni. Asz hal meg elébb, akinek a tolla először ég el a sütőbe.* [Ez az eseménnyel kapcsolatos hiedelem.] **Megj.** A jellegzetesen dél-baranyai (ormánsági) szót a szentlőrinci születésű Lukács János hozhatta Mocsoládra. Tőle meglehetősen torzult alakban (*bédögeste*) vették át a helybeliek, s hamarosan el is felejtették”. Itt emlitem meg, hogy az AmTsz.-ben találtam egy-két olyan tájszót is, amelyre az ÚMTsz. igen gazdag anyagában egyetlen példa sincs. Ezek a következők: „**bugyrosbál**... Bál, ahova bugyorban vitték az ott elfogyasztandó ételt, italt; **kopityagos** ~ ...1. Kopottas tollú <öreg tyúk>. 2. Kopottas ruházatú, kissé rozzant <nő, férfi> rozzs, gúny”; „**korbicol** *korbicul*... Lassan, alig hallhatóan ütöget <valamit> és **korbicolódik** *korbiculódik* ...Huzamosabb ideig ütöget, korbicol; elmélyülten fabrikál”.

A nyelvjáráskutatás és a néprajz kapcsolatának fontosságát a magyar nyelvtudományban leginkább CSÜRY BÁLINT szorgalmazta, és munkásságában – különösen az 1930-as évek közepén napvilágot látott Szamosháti szótárában – napjainkig követendő példaként meg is valósította. Az azóta megjelent különböző nyelvjárási szótárak nagy része kisebb-nagyobb mértékben törekedett arra, hogy a népelethez kapcsolódóan bizonyos lexikai elemeknek (pl. főképpen tájszóknak, szólásoknak) a néprajzi hátterét is kellő részletességgel feltárja és közzétegye. Ezt a törekvést az AmTsz. anyaga is jól tükrözi.

Alsómocsolád anyagi és szellemi kultúrája, amely KULCSÁR JÓZSEF tájszógyűjtése idején, a XIX. század végén még eleven valóság volt, szorosan hozzátartozott a község lakosságának mindennapi életéhez, és amely nagyjából az 1950-es évek végéig maradt fenn, az utóbbi évtizedekben egyre inkább már csak az idősebb nemzedék emlékezetében él. Az anyagi kultúra, a gazdálkodás köréből leginkább például a földművelés és az állattartás bizonyos munkafolyamatainak, eszközeinek és/vagy a hozzájuk kapcsolódó egykori szoká-

¹ Itt a szótárban kettes szám áll. Nyilván sajtóhibáról van szó. – A szerk.

soknak a leírását tartalmazó címszók érdemelnek figyelmet (ilyenek például az *asztag*, *borona*, *fosztó*, *hurkatánc*, *nyársdugás*, *nyomórúd*, *nyomtatás*). Régi gyermekjátékok, illetőleg kisközösségi összejövetelek emlékét idézi föl pl. az *apacsol*, *bilinckezés*; *batyusbál*, *ganéjosbál* tájszó.

A szótár áttekintésekor – a tájszókhoz kapcsolódó néprajzi leírásokat keresve – föltűnt, hogy leginkább a különféle jeles napokhoz, nevezetes alkalmakhoz fűződik hagyomány, népi magyarázat. Ilyenek például a következők: *aprószentek*, *búcsújárás*, *farsang*, *hurkatánc*, *karácsonyi abrosz*, *kottyozás*, *nyoszolóasszony*, *subrikálás*, *újesztendő*. Néhány szokás a vallásos hagyományokkal függ össze (pl. *búzaszentelés*, *böjt*), a néphit egykori szerepét pedig egyes tájszókhoz kapcsolódó magyarázat őrizte meg (ilyenek például a *boszorkány*, *váltott gyerek*), ezenkívül (például **köpölyöz körpülöz, körbülöz, megönt mägönt, szemmel ver szömmel ver**) nyoma maradt a babonás gyógy módoknak is.

Alsómocsolád hajdan volt, gazdag hagyományvilágának egy-egy mozzanatát jól jelzik a következő példák is: **„hurkatánc ~ ...** A disznóvágáshoz kapcsolódó szokás: jelmezes-táncos játék. **Népr.** KULCSÁR szerint (1896): »Farsang idején oly házakba, hol disznótort tartanak, beállítanak hárman-négyen maszkban, álruhában, s eljárák ott a „hurkatáncot” a „rütyü” [köcsögduda] mellett...« – Ez a népszokás még az 1950-es években élő néphagyomány volt Mocsoládon. A hurkatáncolók kis kosarat vittek magukkal. Abba kaptak hurkát és fánkot”. – **karácsonyi abrosz...** Díszes szövésű abrosz a karácsonyi asztalon. **Népr.** Ezt csak *karácsonykor* terítették az asztalra. Ezen állt a karácsonyfa. Az asztal alá egy kisebb öl szénát, egy szakajtó szemes kukoricát raktak, hogy egészségesek maradjanak a jószágok a következő évben is. 1940 körül még szokásban volt, hogy az ácsok (Ginzer Feri bácsi és a fia) karácsony éjjelre behozták szerszámaikat a szobába, és a *Kisjézus helire, a szómára tették*”. – **„subrikálás ~ ...**Aprószentek napjához <dec. 28.> kötődő régi népszokás. **Népr.** Még 1950 körül is eljártak *subrikálni* a gyerekek az említett napon. Felkeresték a rokonokat, ismerősöket. Beköszöntek és megkérdezték: „*Szabad-e subrikálni?*” Ha beengedték őket a házba, elmondták a szokásos verstüket, majd a *subrikával* [korbáccsal] jól elverték a házbelieket. Közben efféle jókívánásokat harsogtak: „*Fris lögyön! Jó lögyön! Egészségös lögyön ke! Kelésös në lögyön! Jó fonyó, jó varó lögyön! Jó fíngó lögyön!*” stb. – A jókívánásokért jutalmul pénzt és gyümölcsöt kaptak a subrikálók, akik ígérték, hogy *győre* [jövőre] is eljönnek”.

A magyar nyelvtudományban a tájszók gyűjtése és kötetekben való megjelentetése igen régi múltra és szép eredményekre tekinthet vissza. Mivel a különböző típusú nyelvjárási szótárak száma harminc körül mozog, joggal állapíthatjuk meg, hogy a tájszavak gyűjtése és kiadása dialektológiánk egyik erősségének számít. Ennek ellenére jellemző az is, hogy a tájszótárírás elvi-elméleti problematikáját s főképpen a lexikográfiai minősítések gyakorlatát figyelembe véve az egyes tájszótárak között nem jelentéktelen különbségek vannak. Korántsem véletlen, hogy ezen elméleti-módszertani kérdés vizsgálatának KISS JENŐ alapvető tanulmányt szentelt, amely néhány évvel ezelőtt „Tájszótárírás és tájszótárak” címmel a Magyar Nyelvőrben jelent meg (2002: 391–416). Érthető okokból a nyelvjárási szótárak adatainak a nyelvészetben belüli (pl. dialektológiai, nyelv földrajzi, összehasonlító vizsgálatokban való) felhasználhatóságának problémakörét fejt ki részletesen, de nem hagyja figyelmen kívül például a tájszavakhoz kapcsolódó néprajzi háttér feltárásának és leírásának fontosságát sem. Ennek érvényesítéséhez a lexikográfiai elvek, szempontok egységes alkalmazására van szükség. Teljes mértékben egyet kell értenünk azon véleményével, amelyet

a nyelvjáráskutatóknak az ezzel kapcsolatos teendőjéről így fogalmazott meg: „Tájszavak gyűjtése és szótári közzététele napjainkban is fontos feladat tehát, különösen akkor, ha a kezdetől fogva erős motiváló tényező, a leletmentési szándék az adatok gyűjtésének, rendszerszerű kapcsolataik minél teljesebb feltárásának és lexikográfiai megjelenítésének korszerűsítésével párosul. Mondjuk ki: sajnos az újabb (nem csak hazai) tájszótárak egy bizonyos hányada nem felel meg a ma elvárható követelmények egy részének” (i. m. 412).

PESTI JÁNOS tájszótárának bevezető részében a szócikkek felépítésének elvi-módszertani kérdéseit – amint már utaltam rá – részletesen kifejtette (13–5). Ez az összefoglalás – az egyes címszavak közlésmódjától például a tájszók típusán, szófaji minősítésén, jelentésének megadásán át az utalásokig – pontos és alapos áttekintést nyújt a szótár lexikográfiai elveiről, eljárásmodjairól, melyeknek következetes alkalmazásáról megítélésem szerint az AmTsz. anyaga meggyőzően tanúskodik. A szócikkek felépítésével kapcsolatban csupán egy apró észrevételem van. A szerző, egyébként helyeselhetően, a tájszótípusok megjelölésére is a KISS JENŐ tanulmányában található rövidítéseket vette át. Ezek a következők: **Vt** = Valódi, azon belül tulajdonképpeni tájszó. A fogalmi tájszó mind tartalmában/jelentésében, mind lexémájában ismeretlen a köznyelvben. **Vn** = Valódi, azon belül névbeli, tehát szinonim értékű tájszó. A névbeli tájszó tartalma/jelentése nem, csupán lexémája ismeretlen a köznyelvben. **J** = Jelentésbeli tájszó. **A** = Alaki tájszó és **AJ** = Alaki és jelentésbeli tájszó (i. m. 408–9). Ezeket azért soroltam itt föl, mert az AmTsz. rövidítéseinek jegyzékéből (18–9) véletlenül kimaradtak, noha ezekről a tájszótípusokról PESTI JÁNOS a 13–4. lapon részletesen szólt. A KISS JENŐ kidolgozta elvek és a tanulmányában bemutatott minták következetes alkalmazásával PESTI JÁNOS lexikográfiai szempontból a legkorszerűbb tájszótárt készítette el, olyan kiadványt, amelyet a jövőben megjelenő nyelvjárási szótáraknak figyelmen kívül hagyni nem szabad, mindenképpen követni érdemes és az újabb nyelvjárási szótárak sok szempontú tudományos felhasználhatósága érdekében követni szükséges. Az egyes címszók után álló, a tájszavak típusára utaló betűjelek és a társadalmi érvényére vonatkozó szimbólumok, továbbá az egyes rövidítések és minősítések körültekintő alkalmazása rendkívüli figyelmet, sok időt, energiát, rengeteg munkát igényelt a szerzőtől.

Az AmTsz. megjelentetése a leletmentés mellett egyrészt azért volt szükséges és hasznos, mert azok a települések és kisebb-nagyobb tájegységek, ahonnan különböző tájszótárak már napvilágot láttak, viszonylag távol esnek Alsómocsoládtól, másrészt pedig nyelvjárási sajátosságait tekintve más nyelvjárási régióba, illetőleg másik nyelvjárás csoportba tartoznak, és közöttük a tájszavak ismeretében és használatában kisebb-nagyobb különbségek vannak. Ez olykor még az egymáshoz közel fekvő falvak esetében is előfordulhat. ÖRDÖG FERENC pl. kimutatta, hogy szülőfalujának, a Tolna megyei Gyulajnak és a vele szomszédos (igaz, több ezer holdas erdővel tőle elválasztott) Nagykönyinak a tájszóanyaga nem is csekély mértékben eltér egymástól (l. részletesebben: A Koppány menti tájszótár regionalitásáról. In: GUTTMANN MIKLÓS – MOLNÁR ZOLTÁN – SZABÓ GÉZA szerk., IV. Dialektológia Szimpozion. Szombathely, 2002. 226–8). Alsómocsolád szókészlete viszont a Hegyhát tájegység több községének szóanyagát is reprezentálja, amint azt PESTI JÁNOS megfogalmazta: „S mint-hogy településünk a migráció, a szinte folyamatos ki- és betelepülések révén kapcsolatban volt és van a környék lakosságával, az Alsómocsoládi tájszótár egyúttal a Hegyhát északnyugati részének is szógyűjteménye, ugyanis a benne található szavak nagy részét ismerik Bános, Orfú vidékén ugyanúgy, mint Sásd, Vázsnok, Felsőegerszeg és Baranyajenő térségében” (9).

Ha az eddig megjelent – örvendetesen nagyszámú – tájszótárt földrajzi helyzetük szerint tekintjük át, területi előfordulásuk szempontjából bizonyos fokú aránytalanságot fedezhetünk föl. Legtöbb közülük ugyanis a Dél-Dunántúl és Északnyugat-Dunántúl vidékének egy-egy településéről vagy kisebb-nagyobb tájegységéről látott napvilágot, a magyar nyelvterület más vidékeiről viszont jóval kevesebb. Ezért a tájszógyűjtésben és kiadásban a magyar dialektológia egyik igen fontos feladata lehetne az említett aránytalanságoknak a csökkentése. Ez különösen a szomszédos országok magyarlakta területein (pl. a Csallóközben, Kárpátalján, a Mezőség területén, Muravidéken, Székelyföldön) volna szükséges és lehetséges, ahol még napjainkban is sok archaikus sajtáság él. A nehézségek ellenére reménykednünk kell, hogy előbb-utóbb lesz majd vállalkozó a szóban forgó szép és nemes feladat elvégzésére.

PESTI JÁNOS „Alsómocsoládi tájszótár”-a nagyszerű teljesítmény, kiváló munka, amellyel a későbbiekben megjelenő nyelvjárási szótárak szerzőinek (gyűjtőinek és szerkesztőinek) olyan magasra tette a mércét, hogy azt megközelíteni sem lesz könnyű feladat, túlszárnyalni pedig szinte alig lehet. Nemcsak tájszótárának értékes anyagáért, a kitaró és sok részletkérdésre kiterjedő gyűjtéséért, hanem a nagyon gondos, aprólékos szerkesztési munkájáért is minden elismerést megérdemel. Ilyen nagyszerű eredmény elérésére az képes igazán, aki nem csupán tudományos érdeklődésből munkálkodik, hanem egy kisebb faluközösség szülőtteként belső indítástól ösztönözve is töretlen erővel dolgozik tervének megvalósításán. Másokkal együtt így van ezzel PESTI JÁNOS is, akinek a szülőföldjén megismert s máig megőrzött tájszók és a hozzájuk kapcsolódó gyermekkori emlékek lelkiileg-érzelmileg többet jelenthetnek értékes tudományos adatoknál is, mert földézik benne a község múltját és jelenét, csodálatos környezetét és nem utolsósorban a jóban-rosszban összetartó helyi közösséget, a közeli hozzátartozókat, rokonokat, jó ismerősöket, akiknek önzetlen segítőkészségére is szüksége volt a szerzőnek ahhoz, hogy az AmTsz. elkészülhessen. Éppen ezért vélem úgy, hogy az „Alsómocsoládi tájszótár” megjelentetése nemcsak a szerző és a kiadványban rejlő értékek miatt több szaktudomány számára igen fontos esemény és eredmény, hanem a község lakosságának, a felnövekvő nemzedékeknek is, hiszen az ilyen és a hozzá hasonló tárgyú kiadványok hozzájárulhatnak, hogy a helyi közösségekben a szűkebb haza iránti elkötelezettség, ragaszkodás és szeretet érzése kialakulhasson, és nemzedékről nemzedékre tovább is éljen. A kötet megjelentetéséhez – a „Fókuszban a Közművelődés” című pályázat keretében elnyert támogatás mellett – a Magyar Nyelvtudományi Társaság, Alsómocsolád Község Önkormányzata és az Alsómocsoládiak Baráti Köre járult hozzá. Ezen intézményeket, szervezeteket ezért őszinte elismerés és köszönet illeti.

SZABÓ JÓZSEF